

Олександр Тарасенко

СВЯТКУВАННЯ ЮВІЛЕЇВ І ВИЗНАЧНИХ ПОДІЙ У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті аналізується організація та проведення в Чернігівській єпархії урочистостей з відзначення ювілеїв і важливих історичних подій, їхній вплив на свідомість місцевої людності.

Ключові слова: церква, Чернігівська єпархія, духовенство, ювілей, урочистості.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Російську імперію накрила хвиля ювілеєманії. Зрештою сформувався імперський культ урочистостей, присвячених визначним світським і церковним подіям російської історії. На думку дослідників, послідовне зростання кількості інсценізацій було пов'язане з поступовим падінням у суспільній думці легітимності влади. Мета ювілейних кампаній полягала в тому, щоби переконати народ – шлях у краще майбутнє проходить крізь віру в Бога, царя та Вітчизну¹. Іншими словами, реалізовувався один із способів запровадження в життя відомої Уваровської монархічної доктрини, що складалася з тріади – «Православие, Самодержавие, Народность». Як годиться, до проведення урочистих заходів неодмінно залучалася церква як на загальноімперському рівні, так і в регіонах.

У ХІХ ст. Чернігівська єпархія не вирізнялася ані багатством, ані престижем, хоча, за штатним розписом архієрейським будинкам, затвердженим у 1799 р., вона належала до другокласних єпархій. Першокласними вважалися лише Київська, Московська, Петербурзька, Нижньгородська єпархії, одинадцять єпархій отримали штат 2 класу, решта належала до 3 класу. У другій половині ХІХ ст. класи єпархій офіційно було скасовано, однак негласний «рейтинг» архієрейських кафедр у середовищі вищого духовенства продовжував існувати. Очевидно, визначальними для формування цього «рейтингу» (крім чотирьох столичних кафедр) були: фінансовий потенціал єпархії, віддаленість від політичного центру імперії та ментальна характеристика людності регіону (національний склад, питома вага неправославного населення тощо). У кадрових призначеннях Св. Синод, обер-прокурори Св. Синоду та імператори враховували неофіційний «рейтинг» архієрейських кафедр. Поза тим, достоїнством Чернігівської єпархії, вочевидь, була її багатовікова історія, що розуміла й тогочасна чернігівська духовна еліта.

Визначним церковним святом загальноімперського масштабу був 900-літній ювілей Хрещення Русі. Основні урочистості відбувалися в Києві з 10 по 17 липня 1888 р. Урядова увага приділялася також святкуванню ювілею в Херсоні та обох столицях імперії. В єпархіялах з цього приводу місцеві церковні та світські власті мали організувати урочистості в скромніший, але належний спосіб. Щодо Чернігова, то програма святкування ювілею була заздалегідь оприлюднена в єпархіальному часопису. Урочистості в Чернігівській єпархії мали тривати три дні – з 14 по 16 липня 1888 р. Спочатку всеношна на честь св. Рівноапостольного кн. Володимира, 15 липня – святкова літургія і хресний хід на річки (де річок немає – до колодязів) для

© Тарасенко Олександр Федорович – кандидат історичних наук, докторант КНУ ім. Тараса Шевченка.

освячення води за хрещенським каноном. Того ж таки дня в Чернігові у приміщенні Чернігівської духовної семінарії мав відбутися урочистий акт, а в залі Чернігівської міської думи – читання для народу. Подібні читання були заплановані й у всіх повітових містах. Нарешті, 16 липня урочисті акти мали відбутися в Чернігівському, Новгород-Сіверському, Стародубському духовних училищах та в Чернігівському єпархіальному жіночому училищі². Протягом року на сторінках місцевої та світської преси друкувалися історичні, просвітницькі та проповідницькі публікації з приводу свята Хрещення Русі. Урочистості відбулися у визначений час за запланованою програмою. У Чернігові їх очолював правлячий єпископ Веніамін (Биковський), тоді як вікарний єпископ Афанасій (Пархомович) на чолі чернігівської депутації взяв участь у київських урочистостях і подарував ікону Богоматері Володимирському собору³.

Загальноімперські урочистості 1888 р. дали старт відзначенню подібних дат на єпархіальному рівні. Саме тоді чернігівське духовенство на чолі з Чернігівським єпископом Веніаміном (Биковським) порушило питання про відзначення 900-літнього ювілею Чернігівської єпархії. Підготовка до свята і його проведення у 1892 – 1893 рр. були щерть наповнені драматизмом і навіть трагізмом.

Упродовж кількох років у єпархії тривали різноманітні заходи, приурочені ювілею: по селах відкривали школи грамоти, у благочинних округах – бібліотеки. У Чернігові з ініціативи владики духовенство єпархії збило кошти на заснування «богодельни для призрення безприютних вдов духовного звання»⁴. Обновлялися іконостаси, ремонтувалися храми. Братство св. Михаїла, кн. Чернігівського, готувало брошури про чернігівські святині і святих, визначних діячів. Потім ці книжечки мали скласти ювілейний збірник. Кілька періодичних видань, у тому числі й «Киевская старина», помістили на своїх сторінках нариси про чернігівських архієреїв, князів і святині⁵. У Москві були видані окремою брошурою матеріали з історії Чернігівської єпархії з передмовою відомого ростовського археолога, етнологі, історика Андрія Олександровича Титова⁶. З ініціативи парафіяльного духовенства проводилися читання, присвячені історичному ювілею⁷.

У грудні 1891 р. Св. Синод задовольнив клопотання чернігівського єпископа Веніаміна (Биковського) і затвердив програму святкування 900-літнього ювілею єпархії на 30 серпня 1892 р.⁸

Владика Веніамін був людиною із спокійною, лагідною вдачею. Полтавець, закінчив Полтавську духовну семінарію і Київську духовну академію⁹. Будучи архієреєм, він однаково рівно, без зверхності спілкувався з підлеглими і без підлець – з обер-прокурором Св. Синоду К. П. Победоносцевим¹⁰. Після призначення у 1882 р. на посаду правлячого єпископа Чернігівського і Ніжинського Веніамін домігся переведення свого земляка Афанасія (Пархомовича) на вакантну посаду вікарного Новгород-Сіверського єпископа. Зауважимо, що полтавський тандем правлячого і вікарного єпископів був чи не найкращим і найвдалішим за всю історію існування вікаріатства в Чернігівській єпархії. Але, зрештою, полтавців розлучили: владику Веніамін (Биковський) залишився у Чернігові, а владику Афанасій (Пархомович) продовжив свою кар'єрну одісею за межами Чернігівської єпархії.

Місце вікарного Новгород-Сіверського єпископа у 1891 р. посів Сергій (Соколов). Це була людина бурхливого характеру й енергії. Смоленець, він закінчив Смоленську духовну семінарію, одружився, служив на парафії. Овдовів, у результаті чого мало не збожеволів. Лікувався, вступив у Московську духовну академію, яку закінчив першим студентом. Викладав у Московській духовній академії. Став магістром богослов'я і визнаним істориком з чималим творчим доробком, про що свідчить, зокрема, нагородження його премією імені визначного історика церкви Макарія (Булгакова). Зрештою, Сергій (Соколов) прийняв чернецтво і хіротонію вікарного єпископа Казанської єпархії¹¹. У 1891 р. його призначили на посаду Новгород-Сіверського єпископа, вікарія Чернігівської єпархії, де він із зав'язанням включився в роботу з підготовки ювілею. Невдовзі після приїзду в Чернігів він надрукував у «Черниговских епархиальных известиях» розлогіий нарис історії Чернігівської єпархії, в якому з

притаманною йому рішучістю доленосне значення чернігівського 900-річного ювілею порівняв з 400-річним ювілеєм відкриття Америки, який на Заході відзначався теж у 1892 р. У статті владика Сергій згадав також і трагічні події, пов'язані з голодом, а по місцях і голодомором в імперії внаслідок посухи і неврожаю 1891 р.¹² Голодувало і населення Чернігівської губернії, особливо в північних повітах. Але підготовка святкування ювілею тривала. З ініціативи духовенства і громадськості Чернігова були зібрані кошти на виготовлення ювілейної медалі, де на одному боці був зображений чернігівський Спаський собор, на другому – Єлецька ікона Божої Матері з написом: «Чернігівська єпархія 992 – 1892 рр.»¹³

Але влітку 1892 р. у південних губерніях спалахнула епідемія холери, яка впритул наблизилася і до Чернігівської губернії. За рекомендацією цивільної влади святкування ювілею перенесли на 15 травня 1893 р.¹⁴

Восени 1892 р. вікарний єпископ Сергій був відряджений в Архангельськ допомагати виконувати архієрейські обов'язки тамтешньому хворому владіці Олександрову (Закке-Заккису). Тільки-но єпископ Сергій (Соколов) добрався до Архангельська на початку 1893 р., як отримав наказ вирушати у зворотну путь. 27 січня 1893 р. з Чернігівським єпископом Веніаміном (Биковським) стався напад, а з 1 на 2 лютого він помер. За іронією долі, останнє його розпорядження по єпархії стосувалося святкування ювілею. Напередодні він видав наказ Чернігівській духовній консисторії про те, що «усматривая некоторые затруднения и неудобства к празднованию 900-летнего юбилея 15 мая, признаю нужным сделать распоряжение о перенесении оногo на 9-е число того же мая»¹⁵. «Неудобства» полягали в тому, що 15 травня мали відбуватися загальноімперські урочистості, присвячені царській родині.

26 лютого 1893 р. преосвященний Сергій (Соколов), єпископ Новгород-Сіверський, повернувся до Чернігова¹⁶. За місяць по тому його було призначено правлячим єпископом Чернігівським і Ніжинським¹⁷. Крім всього іншого, владика Сергій вирішив переінакшити плани свого попередника щодо ювілею 900-річчя заснування кафедри. Він розробив нову програму урочистостей, яка мала реалізовуватись упродовж тижня, з 17 по 24 травня. Планувалося: 17 травня (понеділок, День Св. Духа) відправити молебень у Вишгороді на честь князів Володимира, Бориса і Гліба та освятити закладання школи на місці давньоруського городка Ольжичі (біля с. Старосельє Остерського повіту); 18 травня – відправити всеношну й літургію у Любечі; 19 травня – здійснити хресний хід на святе озеро, де, за переказами, відбулося хрещення чернігівців, а разом з тим відправити молебні в келії святих Феодосія Углицького (іконописна школа), келії преподобного кн. Миколи Святоші і біля Єлецької ікони Божої Матері в Єлецькому монастирі та келії преподобного Антонія Печерського і біля чудотворної Іллінської ікони Божої Матері в Троїцько-Іллінському монастирі. Увечері того ж таки дня передбачалося провести заупокійну всеношну на естраді перед кафедральними Спасо-Преображенським та Борисоглібським соборами Чернігова. 20 травня планувалося відслужити в кафедральному соборі заупокійну літургію і панахиду за всіма чернігівськими єпископами і князями, а також урочисту всеношну, знову-таки на соборній площі. Тут члени місіонерського братства св. Михайла, кн. Чернігівського, мали роздати присутнім ікони і брошури про святих і святині Чернігівщини. Ілюмінація кафедрального собору, Єлецького і Троїцько-Іллінського монастирів завершила б передсвяткові дні. На 21 травня були заплановані основні урочистості: літургія, очолювана митрополитом Київським і Галицьким Іоаннієм, хресний хід, молебень на честь ікони Божої Матері Вишгородсько-Володимирської, парад військ, ілюмінація чернігівських соборів і святковий обід. 22 травня планувалося провести молебень біля будинку Дворянського зібрання, де цього дня починалися дворянські вибори. Єпископ Сергій (Соколов) хотів виступити з промовою, а помічник наглядача Чернігівського духовного училища М. А. Доброгаєв прочитати реферат про митрополита Михайла (Десницького), колишнього Чернігівського архієпископа. 23 травня планували освятити закладання будівель Общини сестер милосердя та єпархіальної богадільні для вдів духовного звання. 24 травня мав від-

бутися з'їзд законовчителів, учителів церковних, міністерських і земських шкіл за програмою, спільно виробленою єпархіальною училищною радою, радою Братства св. Михаїла, кн. Чернігівського, і відомим засновником молодіжного християнського руху на Чернігівщині М. М. Неплюєвим. З 23 травня планувалося розпочати археологічні дослідження навколо Чернігівського Спаського собору і на території Чернігівського Єлицького монастиря¹⁸.

Зрозуміло, що така насичена і розгалужена програма святкування ювілею передбачала запрошення поважних гостей, у тому числі митрополита Київського і Галицького, київського генерал-губернатора, товариша обер-прокурора Св. Синоду, науковців з Києва. Однак Св. Синод не затвердив амбітну програму Сергія (Соколова), катавасію з перенесенням дня святкування ювілею було припинено і затверджено для цього 30 серпня 1893 р., достоту так, як було визначено у тогорічній програмі¹⁹.

Події останнього року, бурхлива діяльність і певне фіаско, тривалі й важкі переїзди (тільки з Вологди до Архангельська понад 800 верст на перекладних) підірвали фізичні й психологічні сили владика Сергія (Соколова). 11 червня 1893 р. він був присутній на випускному акті в Чернігівській жіночій гімназії, коли з ним стався удар (інсульт)²⁰. З цього приводу доволі цікавий запис залишив у щоденнику один ієромонах Рихлівського Миколаївського монастиря: «С новопоставленным на Черниговскую кафедру преосвященным Сергием [произошел. – **О.Т.**] такой несчастный случай: 15 июля [11 липня. – **О.Т.**] был на экзамене в женском духовном училище и случился ему удар такой, что левую сторону тела, руку и ногу отобрало так, что на носилках понесли его. Но все члены консистории этому случаю были рады. Как покойный преосвященный Вениамин был простого характера, то они жили слабенько, а как этот был тогда за vikария, то все их поступки видал, а как только поступил на кафедру, тож всех членов поувольнял от должности их. То им этот случай как медом по губах»²¹. Але за два тижні «Черниговские епархиальные известия» повідомили, що єпископу Сергію покращало. Втім, ще 19 червня настоятеля Нижньгородського Благовіщенського монастиря Мефодія (Нікольського) висвятили у вікарного єпископа Новгород-Сіверського²². На початку серпня владика Сергій (Соколов) почав ходити по кімнаті, виходити на балкон, але 24 серпня 1893 р. він помер від повторного удару, а 26-го був похований у Чернігівському Троїцькому соборі²³.

Так закінчилася драматична історія підготовки свята 900-річчя Чернігівської кафедри. За цей час померли два чернігівські владики, неодноразово змінювалися плани проведення свята. З Чернігова був переведений губернатор О. К. Анастасьєв, ініціатор та організатор ювілею з боку світської влади, що теж супроводжувалося скандальними історіями. Дехто з губернського дворянства демонстративно відмовився підписувати екс-губернаторові вдячний адрес, заявляючи, що він своїми грубощами й самодурством паплюжив посаду губернатора²⁴. На початку 1890-х рр. Чернігівська губернія пережила посуху, неврожай, голод та епідемію.

Зрештою, ювілейні урочистості з приводу 900-річчя заснування архієрейської кафедри відбулися в Чернігові, як остаточно планувалось, 30 серпня, без гостей, тихо й спокійно²⁵. Лише з кількох регіонів Російської імперії надійшли вітальні телеграми. Святкова літургія була відслужена собором чернігівського духовенства на чолі з вікарним єпископом Новгород-Сіверським Мефодієм (Нікольським). Потім з церков Чернігова до соборної площі пройшли хресні ходи, відслужили молебень, після чого відбулося загальне зібрання в залі духовного чоловічого училища. Виголосили промови, прочитали заплановані реферати і розпочався святковий обід, який, хоч і почався із сумним присмаком, але скоро присутні повеселішали. Очевидець зафіксував лише п'ять перших тостів. Перший виголосив новий чернігівський губернатор М. М. Веселкін на честь імператора, другий тост підняв владика Мефодій (Нікольський) за Св. Синод, третій тост губернатор запропонував за єпископа Мефодія, четвертим тостом Мефодій віддячив губернатору, п'ятий було виголошено за чернігівське духовенство. Наступних тостів очевидець не пам'ятав. Вечірній Чернігів осяяла святкова ілюмінація.

Найгучнішою і найвизначнішою подією в Чернігівській єпархії була канонізація 1896 р. Чернігівського архієпископа Феодосія Углицького. Виходець з духовної родини шляхетського походження на Поділлі, він закінчив Києво-Могилянську колегію, був дияконом Києво-Софійського собору, настоятелем Корсунського і Київського Видубицького монастирів. У 1688 р. Феодосій очолив Чернігівський Єлецький Успенський монастир, став найближчим помічником Чернігівського архієпископа Лазаря Барановича, а з 1693 р. і до смерті в 1696 р. обіймав посаду правлячого чернігівського архієрея²⁶. Його мощі зберігалися в склепі під Борисоглібським собором, користувалися пошаною у чернігівців і прочан. Рівно через 200 років відбулася його канонізація. На урочистості 5 – 10 вересня 1896 р. зібралося близько 100 тис. прочан, були присутні поважні гості²⁷. І хоча цей церковний святковий захід, як і всі інші, ретельно планували, для організації й проведення залучали різні відомства та установи включно з поліцією та військами, але він був наймасовішим за рахунок добровільної прощі, справив неабиякий позитивний вплив на свідомість простого народу і не викликав негативної реакції серед вищих прошарків суспільства.

Канонізації архієпископів Іоасафа Горленка (Белгородського) у 1911 р. і Іоанна Максимовича (Тобольського) у 1915 р., вихідців з Чернігівщини, в Чернігівській єпархії теж відзначали, але вони не мали вже значного розголосу та ефекту. Так само малопомітними і фактично не призначеними для широкого загалу були ювілеї духовних навчальних закладів, як-от Чернігівської духовної семінарії, повітових духовних училищ у Чернігові, Новгороді-Сіверському та Стародубі, Чернігівського єпархіального жіночого училища, а також церковно-парафіяльних шкіл.

Серед світських урочистостей, на які церковні структури Чернігівської єпархії широко залучалися, були святкування 1000-ліття літописного Чернігова у 1908 р., приїзд царської родини до Чернігова у 1911 р.²⁸, захмарений вбивством П. Столипіна, та ювілейні урочистості 1913 р.²⁹ на честь 300-ліття правління дому Романових. Жодна з названих подій не спричинила ані релігійного, ані патріотичного піднесення серед простого люду. До святкування ювілею Чернігова у серпні 1908 р. було приурочено проведення XIV Всеросійського археологічного з'їзду, що, безумовно, сприяло розвитку регіональних історичних досліджень та краєзнавчого руху³⁰.

У цілому ж аналіз цих заходів підтверджує думку про те, що використання церкви в ювілейній імперсько-релігійній пропаганді для сакралізації імператорської влади і виховання нації у вірнопідданському дусі не мало успіху³¹. Як і раніше, сакральне значення для пересічної людини мали суто релігійні свята, традиційні народні форми урочистостей, організація та проведення яких часто-густо не залежали від влади. Тоді як помпезні імперські інсценування викликали в кращому разі спостережливу цікавість. На близьку відстань до епіцентру урочистостей народ не допускали. Масовку створювали чиновники і служителі державних установ і закладів, учні, священно- і церковнослужителі. Духовенство (особливо парафіяльне) без ентузіазму сприймало примусову необхідність брати участь у світських імперських урочистостях. Тим більше, що підготовка таких свят іноді супроводжувалася додатковими фінансовими зборами з духовенства, як от під час відзначення 300-річчя правління дому Романових у 1913 р. Релігійне освячення численних урочистих заходів імператорської Росії в епоху падіння престижу влади хутчіш шкодило авторитету церкви. У суспільстві вже тривали палкі дискусії щодо відносин держави і церкви, звідусіль лунали заклики негайно розпочати реформи церковного життя³². Коронна влада продовжувала лишень будувати взаємини з церквою на засадах цілковитого її одержавлення. Ситуацію змінили 1917 – 1918 рр., час вибуху революцій і проведення Помісного Собору РПЦ. А в 1919 р., наприклад, коли денікінці захопили Чернігів і присилували тогочасного Чернігівського єпископа Пахомія (Кедрова) урочисто відзначити цю подію, то владика (до речі, обраний на загально-єпархіальному з'їзді духовенства і мирян у 1917 р.) категорично відмовив «визволителям» взяти участь у проведенні політичної маніфестації³³. Але тоді навряд чи було відомо, що спроби властей використати церкву в своїх проєктах відбуватимуться і надалі.

1. Див.: Цимбаев К.Н. Православная Церковь и государственные юбилеи императорской России // Отечественная история. – 2005. – № 6. – С. 42 – 51; Він же. Феномен юбилеямани в російській общественной жизни конца XIX – начала XX века // Вопросы истории. – 2005. – № 11. – С. 98 – 108.
2. Краткая программа относительно чествования 900-летия крещения Руси в г. Чернигове и Черниговской епархии // Черниговские епархиальные известия. – 1888. – № 10. – Часть офиц. – С. 416 – 417.
3. М. Д. Торжественное празднование 900-летия Крещения Руси в Чернигове // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1888. – № 13–14. – Часть неоф. – С. 508 – 512.
4. Черниговские епархиальные известия. – 1892. – № 13. – Часть офиц. – С. 463 – 470.
5. П.Л. По поводу 900-летия Черниговской архиерейской кафедры // Киевская старина. – 1892. – Т. XXXVIII. (Сентябрь). – С. 350 – 356; Т. XXXXIX. (Октябрь, ноябрь, декабрь). – С. 1 – 14; По поводу 900-летия Черниговской архиерейской кафедры // Киевские епархиальные ведомости. – 1892. – № 16. – Часть неоф. – С. 581 – 590.
6. Диев М. Материалы для истории Русской Церкви. Черниговская епархия после Батгя, именуемая Брянскою с предисловием А.А. Титова. – М., 1892.
7. Рапорт председателя Остерского отделения Черниговского епархиального училищного совета Кучинского о разрешении ему отметить 900-летие епископской кафедры в г. Чернигове; список тем для церковных чтений // Держархів Чернігівської області, ф. 679, оп. 9, спр. 48.
8. Черниговские епархиальные известия. – 1892. – № 6. – Часть офиц. – С. 247 – 299.
9. Російський державний історичний архів, ф. 796, оп. 439, спр. 215; Преосвященный Вениамин, епископ Черниговский и Нежинский. Некролог // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1893. – № 4. – С. 107 – 125; № 5. – С. 157 – 176.
10. Листи Веніаміна, єпископа Чернігівського, до К.П. Победоносцева // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. XIII, спр. 2856, 3739, 3942, 4596,
11. Преосвященный Сергей, епископ Черниговский и Нежинский. Некролог // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1893. – № 18. – С. 668 – 681.
12. Сергей, епископ. Начало христианства в Черниговской области // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1892. – № 2. – С. 56 – 68.
13. Черниговские епархиальные известия. – 1892. – № 14. – Часть офиц. – С. 489 – 490.
14. Черниговские епархиальные известия. – 1892. – № 16. – Часть офиц. – С. 575 – 576.
15. Черниговские епархиальные известия. – 1893. – № 3. – Часть офиц. – С. 47 – 48.
16. Черниговские епархиальные известия. – 1893. – № 4. – Часть офиц. – С. 63.
17. Черниговские епархиальные известия. – 1893. – № 8. – Часть офиц. – С. 187 – 188.
18. Центральний державний історичний архів у м. Києві, ф. 442, оп. 623, спр. 1, арк. 68^б, 68^в, 68^г, 68^д зв.
19. Программа празднования 900-летия учреждения православной архиерейской кафедры в г. Чернигове в 1893 г. // Черниговские епархиальные известия. – 1893. – № 17. – Часть офиц. – С. 401 – 402.
20. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1893. – № 12. – С. 369 – 370.
21. Тарасенко О.Ф. «Літопис» Рихлівського Миколаївського монастиря // Сіверянський літопис. – 2007. – № 6. – С. 44.
22. Черниговские епархиальные известия. – 1893. – № 13. – Часть офиц. – С. 251; Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1893. – № 13. – С. 409 – 410.
23. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1893. – № 17. – С. 619.

24. IP НБУВ, ф. I, спр. 59295, арк. 1 – 4.
25. Славин Н. Девятисотлетие существования Черниговской архиерейской кафедры. 992 – 1892 гг. // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1893. – № 18. – С. 657 – 668.
26. Тарасенко А.Ф. Черниговский Елецкий Свято-Успенский монастырь. – Чернигов, 2013. – С. 51 – 66.
27. Тарасенко А.Ф. Святитель Феодосий, архиепископ Черниговский. – Дубно, 2005. – С. 125 – 130.
28. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1911. – №№ 17, 18.
29. В.Ч. К ознаменованию 300-летнего юбилея царствующего Дома Романовых Черниговской епархией // Вера и жизнь. – 1913. – № 4. – Часть неофиц. – С. 48 – 63; Обращение Преосвященного Василия, епископа Черниговского и Нежинского, к своей пастве с призывом достойно ознаменовать юбилей 300-летнего царствования благословенного Дома Романовых // Вера и жизнь. – 1913. – № 6. – Часть неофиц. – С. 5 – 12.
30. Коваленко О. З історії відзначення 1000-ліття літописного Чернігова // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів, 2007. – С. 30 – 39.
31. Цимбаев К.Н. Православная Церковь и государственные юбилеи императорской России // Отечественная история. – 2005. – № 6. – С. 51.
32. Див.: Фирсов С.Л. Русская Церковь накануне перемен (конец 1890-х – 1918 гг.). – М., 2002; Шевцова В.Ф. Православие в России накануне 1917 г. – СПб., 2010; Савва (Тутунов), игумен. Епархиальные реформы. – М., 2011.
33. Див.: Пахомий (Кедров), архиепископ Черниговский и Нежинский: Материалы к биографии / Сост. А.Ф. Тарасенко. – Чернигов, 2006.

В статье анализируется организация и проведение в Черниговской епархии торжеств по случаю юбилеев и важных исторических событий, их влияние на сознание местного населения.

Ключевые слова: церковь, Черниговская епархия, духовенство, юбилей, торжество.

The article analyses the organization and conduction holidays of jubilees and events historical important in the Chernihiv eparchy, influence of them to consciousness of native population.

Keywords: Church, Chernihiv eparchy, clergy, jubilee, holiday.